

Agora-lezing minister Vogelaar, Odyssee Maastricht 4 april 2008

Ik sta hier op uitnodiging van Odyssee, een moderne onderneming in training, en advies, project- en interim-management. De opvolger van illustere voorgangers als Driekant, De Klinkenberg en het vormingswerk in internaatsverband. Een organisatie met een hoofdkantoor, hier op 'De Boerderij' van landgoed Vaeshartelt, de voormalige residentie van de roemruchte industrieel en 'pottekeuning' Petrus Regout. Niet gek voor een club van voormalige geitenwollensokken!

Kennelijk inspireren de Volkshogeschool- en vormingswerktraditie nog altijd. Bij volksontwikkeling, opvoeding tot burgerschap, maar ook bij ontwikkel- en veranderprocessen in organisaties. En niet alleen voor de gesubsidieerde sector, ook voor diverse marktpartijen en de commerciële dienstverlening.

Uw maatschappelijke betrokkenheid lijdt niet onder het vrijemarktregime. Dat blijkt wel uit een initiatief als de Agora-lezing. Ik wil daarom graag uw eerste spreker zijn en hoop hiermee de basis te leggen voor een inspirerende, jaarlijks terugkerende bijeenkomst.

Dames en heren,

Odyssee heeft zijn roots in het Volkshogeschoolwerk en dat werk wortelt op zijn beurt weer in het streven naar verheffing van verpauperde boeren en arbeiders kort na de Eerste Wereldoorlog. Na WOII wordt de draad weer opgepakt. De volkshogescholen richten zich al snel vooral op de immateriële volksverheffing. Men vreest de culturele ondergang van ons land en de versnippering van de samenleving in zuilen, klassen en standen.

Tegenover dat cultuurpessimisme staat het vastberaden optimisme om te versterken wat ons als Nederlanders bindt. Nu is die houding van de late jaren veertig misschien nog moeilijk voor te stellen, maar daarom was het destijds niet minder oprecht als het gaat om de zorg over de samenhang in de samenleving.

Deze invalshoek staat eind jaren zestig onder druk. De zelf ook verzuilde Volkshogescholen gaan samen en kiezen voor de onderkant van de samenleving. Maar in grote lijnen nog steeds vanuit het motto dat in 1963 door Volkshogeschooldenker Cees Stapel werd geformuleerd: '*samen leven, samen werken en samen spreken*'. Een motto dat als twee druppels water lijkt op de missie van het kabinet waar ik deel van uitmaak.

Een deel van het volkshogeschoolwezen was altijd sterk verbonden met de rode familie. Ook in de sociaal-democratische beweging ging het altijd om meer dan materiële lotsverbetering en emancipatie van de onderklasse. Volksverheffing was nadrukkelijk onderdeel van het streven om de samenleving als geheel op een hoger plan te brengen. In de eerste helft van de twintigste eeuw liep dat uiteraard via de eigen zuil.

Er is vaak meesmuilend gedaan over het spreekwoordelijke 'christelijk geitenfokken' en de 'socialistische natuurstudie', maar we moeten de waarde van het verzuilde verenigingsleven en de volksopvoeding in eigen kring niet onderschatten. Het bood mogelijkheden voor persoonlijke ontwikkeling die voor grote groepen niet vanzelfsprekend was. Het betekende bovendien normen- en waardenoverdracht en sociale binding.

Zelfontplooiing & versnippering

De ontzuiling is terecht gevierd als de bevrijding van het individu. Bevrijding uit de knellende banden van de eigen kring, traditie en familie. We werden ook materieel onafhankelijker door de groeiende welvaart. Het scholingsniveau steeg enorm, boerendochters gingen studeren, de burger werd mondiger en weerbaarder en de democratie werd rijker door breed debat en nieuwe vormen van actie en inspraak. De Volkshogescholen en het vormingswerk hebben daar meer dan hun steentje aan bijgedragen.

Verblind door het succes van die bevrijding zagen we lange tijd niet wat we met de ontzuiling kwijt zijn geraakt. Nu we de maatschappelijke ontwikkelingen van de afgelopen twintig jaar een beetje kunnen overzien, krijgen we daar steeds meer oog voor.

Na de val van de muur in '89 verklaart de Amerikaanse politicoloog en filosoof Francis Fukuyama de grote ideologieën dood en de geschiedenis geëindigd. Voortaan is iedereen zo ongeveer liberaal. In de jaren negentig lijkt Fukuyama gelijk te krijgen. Ook in ons land waait een liberale wind. Dat uit zich niet alleen in een breed omarmd vrijemarktdenken, maar ook in sterke nadruk op de individuele vrijheid en ontplooiing en afwijzing van wat al snel gezien wordt als paternalisme en betutteling.

Ondertussen groeit de kloof tussen burger en overheid. De spanning spitst zich toe op immigratie- en integratie. De politieke en maatschappelijke elite krijgt het terechte verwijt dat integratieproblemen langdurig onder het tapijt zijn geveegd, terwijl de burger ze iedere dag in het eigen portiek mag ervaren. En dan brengt Osama Bin Laden met een aanslag op de Twin Towers het Midden-Oostenconflict en de radicale Islam naar de Westerse wereld. Ik zal de wereldwijde keten van actie en reactie niet opsommen. Van de nationale noem ik alleen het meest recente voorval: Fitna, de film van Geert Wilders.

Kortom: we hebben de verzuilde collectieve samenleving ingeruild voor emancipatie en zelfontplooiing, maar ook voor versnippering en individualisme. Een grote groep mensen – oude en nieuwe Nederlanders - profiteert bovendien helemaal niet van die individualisering, informatisering en mondialisering. In tegendeel. De werkgelegenheid van lager opgeleiden groeit maar weinig tijdens de hoogconjunctuur. Achterstands situaties worden chronisch en concentreren zich in bepaalde wijken.

Steeds meer nieuwe Nederlanders trekken zich terug op de eigen waarden, tradities en het geloof. Dat laatste doen overigens ook goed opgeleide jongeren die daarmee uiting geven aan hun politiek bewustzijn (lees: positie van de Palestijnen) en maatschappelijke onvrede (lees: discriminatie en achterstelling). Het resultaat is een maatschappelijke tweedeling die steeds meer parallel loopt aan etniciteit en religie.

Verheffen & verbinden

Er ligt dus een enorme opgave voor het ontwikkelen van een nieuwe gemeenschappelijkheid. Om jong en oud, arm en rijk, oorspronkelijke en nieuwe Nederlanders te binden aan de Nederlandse samenleving en een gemeenschappelijk belang. En dat belang is heel concreet. Bijvoorbeeld een waardige plaats in de samenleving voor onze ouderen en een toekomst voor onze kinderen in het land waar we samen zijn en zullen blijven.

Met de rapporten 'Vertrouwen in de buurt' (2005) en 'De Verzorgingsstaat Herwogen' (2006) heeft de WRR een goed startpunt neergelegd voor het denken over die nieuwe gemeenschappelijkheid. In het eerste rapport gaat het om verbinden van fysieke en sociale wijkverbetering met een grotere rol voor bewoners. De verbinding tussen wonen, werken, leren en opgroeien, integreren en participeren. Als actief burger met een baan, maar ook als betrokken buurman, buurvrouw, wijk- of clubgenoot zonder betaald werk.

Het tweede rapport gaat over de betaalbaarheid van de verzorgingsstaat, maar ook over de noodzaak om naast het 'verzekeren en verzorgen' werk te maken van 'verheffen en verbinden'. Ook de WRR geeft daarmee aan dat de overheid zich niet uitsluitend kan beroepen op de 'eigen verantwoordelijkheid' van burgers en hun organisaties.

Het kabinet deelt de beide analyses van de WRR. In mijn beleid komen de verschillende elementen daarvan tot uitdrukking in de wijkenaanpak en het integratiebeleid.

Wijkenaanpak & integratie

De wijkenaanpak gaat een nieuwe fase in. De meeste wijkactieplannen van de 18 gemeenten met de 40 aandachtswijken zijn gereed. Veel charters zijn klaar voor ondertekening. Ook de discussies rondom de financiering naderen hun einde. Daarmee zal 2008 in het teken van de uitvoering staan. Maar natuurlijk zijn veel gemeenten daar allang mee begonnen.

De wijkenaanpak is ook eerst en vooral een zaak van de gemeenten. Pas als de problemen de kracht van de gemeenten te boven gaan is er een rol voor het rijk. Juist problemen als

schooluitval, criminaliteit en segregatie blijken hardnekkig en vragen om maatwerk. Integratiebevordering zal altijd gekoppeld moeten zijn aan perspectief op participatie. Dat kan door scholing en stage, door gesubsidieerd werk, door vrijwilligerswerk. Liefst in de eigen leefomgeving. Maatwerk, want iedere wijk is anders. Daarom moet het initiatief bij de wijk en de gemeenten blijven, maar moet het rijk dat soms helpen faciliteren. Hier in het zuiden liggen we goed op schema. Als we naast Maastricht en Heerlen ook Eindhoven even meetellen, dan zijn de charters voor de vijf wijken in dit deel van het land zo ongeveer rond. Volwaardige plannen waarmee de betreffende wijken de komende tien jaar aangepakt kunnen worden. Ik licht er twee uit: Het wijkactieplan Maastricht Noordoost heeft de 'vijf vingers' (wonen, werken, leren/opgroeien, integratie en veiligheid) prima verwerkt in vier actieprogramma's. Ik heb het uit de eerste hand, want ik ben er geweest en heb het charter ondertekend:

- *Oost, West, thuis best*: verbindt wijkverbetering, bewonersparticipatie en inburgering.
- *Jong Noordoost* knoopt via CJG opvoeding, beweging en gezondheid aan elkaar.
- *Noordoost werkt* zoekt samenhang in maatwerkstages en werkgelegenheid
- *Noordoost thuis* kijkt achter de voordeur bij persoonsgerichte aanpak van problemen en armoede.

In de wijk MSP in Heerlen valt op dat de corporaties niet alleen actief betrokken zijn bij het opstellen van het Wijkactieplan, maar ook bij het charter. Achterliggende gedachte is dat de corporaties hier het leeuwendeel van de financiering voor hun rekening nemen en daarom ook in het charter volwaardig meedoen.

In Heerlen speelt daarbij het thema van de bevolkingskrimp een belangrijke rol. Vanuit mijn departement organiseren we een topteam uit verschillende ministeries om samen met de gemeente aan de slag te gaan met de consequenties. Andere gemeenten waar krimp wordt verwacht zullen daarom met belangstelling volgen hoe Heerlen dat samen met het rijk aanpakt. Een succesfactor in beide Limburgse gemeenten is: een aanspreekpunt bij de gemeente, een bij het rijk. Elk met eigen netwerk en backoffice. Zij bewaren samen het overzicht en zetten de lijnen uit.

Welzijnswerk

Ik verwacht dus dat we in Limburg en elders vlug aan de slag kunnen voor zover we dat al niet zijn. En niet alleen in de 40 wijken. Ook in andere wijken spelen kwesties rond herstructurering, integratie, participatie en binding. En overal gaat het erom lokaal de juiste coalitie te smeden. Gemeenten en instellingen moeten daarin samen tot integrale plannen komen en ruimte maken voor een eigen inbreng van bewoners. Het welzijnswerk kan daarvoor in de grotere plaatsen een goede intermediair zijn, maar is op dit moment vaak niet in staat die rol te vervullen.

Tijdens mijn wijktoer heb ik veel klachten gehoord over het welzijnswerk. Dat is niet verwonderlijk. In de laatste decennia heeft een sterk accent gelegen op de individuele vrijheid van burgers, dat heb ik aan het begin van mijn verhaal al genoemd. Bemoeienis vanuit de overheid of maatschappelijke instellingen werd betuttelend gevonden. Inmiddels zijn we erachter dat we kwetsbare groepen in de steek laten als we wachten tot ze zich voor hulp komen melden. Bovendien hebben we gemerkt dat de samenleving naar de knoppen gaat als we de dingen op z'n beloop laten.

We lopen niet meer weg voor bemoeizorg en proactief welzijn. Dat zie ik ook terug in vele wijkactieplannen. Maar nu beschikken we niet meer over de infrastructuur en de expertise om op een verantwoorde manier bij de mensen 'achter de voordeur' te komen. Dat moeten we weer opbouwen. In zorg en welzijn, bij corporaties. Ik kan me zo voorstellen dat een organisatie als Odyssee daar een rol in zal willen spelen.

Staatssecretaris Bussemaker en ik hebben afgesproken dat mijn programmaministerie voor Wonen, Wijken en Integratie (WWI) samen met VWS zal werken aan versterking van de welzijnssector. Het gaat om nieuwe vormen van professionele ondersteuning van bewoners, maar ook om de vaardigheid andere instellingen en partijen te betrekken bij wijkgericht en

integraal welzijnswerk. Denk aan de scholen, de zorgkantoren, de GGD, de kinderopvang en de woningcorporatie. Ook in het Actieplan Wonen met zorg en welzijn wordt gekeken naar de kwaliteit van het welzijn.

Welzijnswerk dat zelf de hand uitsteekt naar bewoners die dat nodig hebben is niet betuttelend. Het is mensen serieus nemen. En dat doen we ook als we ze betrekken bij de plannen voor de eigen buurt. Ook daarin is het belangrijk dat we nieuwe vormen vinden. Bijvoorbeeld door een zelfstandig bewonersbudget toe te kennen. Ik hecht er sterk aan. Er is een budget van 20 miljoen extra voor bewonersparticipatie op mijn begroting vrij gemaakt. Het is belangrijk dat bewoners goed worden begeleid bij het ontwikkelen en uitvoeren van plannen voor wijkverbetering.

Vragen & dilemma's

Het feit dat we in de wijkaanpak en daarbuiten weer durven kiezen voor verheffen (volksopvoeding) en verbinden (samenlevingsopbouw) wil nog niet zeggen dat we ook weten hoe dat moet.

Om te beginnen is daar de vraag: verheffen tot wat? Er is immers geen formeel of informeel gezag dat zonder veel discussie normen en waarden kan opleggen zoals de regering, de leiders van de zuilen en de huismeesters van de woonscholen dat destijds konden. Daarom blijven de oproepen tot moreel en ethisch leiderschap van maatschappelijke elites tegenwoordig ook zo krachteloos. Waarop zouden ze zich moeten beroepen?

We zijn opgegroeid met het motto van zuster Clivia uit '*Ja zuster, Nee Zuster*': laten we allemaal doen wat we willen, zonder te schreeuwen en zonder te gillen. Wie meer wil zal met goede argumenten moeten komen, dat is de winst van de democratisering.

En als we dan toch misstanden (die soms in alle stilte achter de voordeur plaatshebben) willen aanpakken: hoe verhoudt de autonomie van de professional zich dan tot de zeggenschap van de cliënt? Professioneel werken is beargumenteerd afwijken van protocollen, heb ik eens horen zeggen. Het is een begin. Maar beschermt het bewoners voldoende tegen onnodige privacyschending en machtsmisbruik?

Vervolgens de vraag: verbinden, hoezo? Waarom vragen we van bewoners in volkswijken dat ze hun verbondenheid met de buurt tonen. Stellen we die eis in de betere buurten ook? Of vragen we als maatschappij eigenlijk alleen een tegenprestatie van wie een uitkering trekt, maar zeggen we dat liever niet?

En tenslotte de vraag die kroonprinses Maxima niet mocht opwerpen: wat is de Nederlandse identiteit? Haar antwoord: 'De Nederlander bestaat niet'. Het werd door de publicist Paul Scheffer en vele anderen opgevat als het typische antwoord van de kosmopolitische en multiculturele elite. Een milde vorm van landverraad.

Je kunt het met het antwoord van de prinses eens zijn of niet, de vraag is niet vrijblijvend. Als we inburgering verplichten en van nieuwkomers vragen zich aan te passen dan moet wel helder zijn waaraan. Dat is geen flauwe jibak, maar een vraag waarop alleen een eenduidig en toetsbaar antwoord volstaat. Al het andere zet de deur open voor willekeur.

Dames en heren,

Ik heb u meegenomen langs verzuiling en ontzuiling, de noodzaak van een integrale wijkaanpak, integratie door participatie en de rol die het welzijnswerk samen met organisaties als de uwe kan hebben bij een moderne vorm van volksverheffing en samenlevingsopbouw. Tenslotte heb ik u bestookt met een aantal vragen en dilemma's. Ik hoop dat er op uw Agora nog lang over gesproken zal worden. Op de antwoorden hoeven we niet te wachten, die komen werkende weg.